

POULANTZAS'IN KAPİTALİST DEVLET KURAMI: SİVİL TOPLUM VE DEVLET ARASINDAKİ İKİLİĞİN AŞILMASI

Berker BANK*

ÖZET

Bu çalışmaya konu olan temel problematik kapitalist devlet sorunsalını, siyaset biliminin birbiriyle çok bağlantılı kavramlarını ifade eden sınıf, iktidar ve ideoloji gibi temel araştırma nesneleriyle olan bağlantısından hareketle, devletin bir tarihsel blokun oluşması üzerindeki etkilerinin yapısal düzey ve kerteler üzerinde ortaya çıkardığı sonuçlarını araştırmaya yöneliktir. Hedeflenen bu çerçevede: Birinci bölümde, kapitalist devlet sorunsalı, sivil toplum ile olan karşılığı temelinden hareketle değil de, ekonomi ile olan diyalektik ilişki temelinde nasıl ele alındığı, tartışılacaktır. İkinci bölümde, kapitalist devletin bir toplumsal oluşum üzerindeki etkisi, sınıf mücadelesinin dolayımının bu süreç üzerinde ortaya çıkardığı çeşitli etkileri de dikkate alarak araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kapitalist Devlet, Hegemonya, Egemen Sınıflar, İktidar Bloku, Tarihsel Blok.*

ABSTRACT

Poulantzas'Capitalist State Theory: Overcoming The Dichotomy Between Civil Society and State

The main problematic of this study, departing from the connection between the basic questioning objects such as class, power and ideology that expresses multiply connected with political science, is to elucidate the structural level and instances of results of the state in terms of the facts it had on the formation of historical bloc. In this targeted frame: In first section, the question of capitalist state will be discussed on the basis of dialectical relation it had with economy instead of the basis of contradiction against civil society. In second section, the capitalist state will be examined in terms of its impact on a social formation, of mediation of class struggle whilst considering the various effects that it has on this process.

Keywords: *Capitalist State, Hegemony, Dominant Classes, Power Block, Historical Block.*

* Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü (berkerberker@hotmail.com)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. V, No. 2, (Ekim 2012)

Giriş

Nicos Poulantzas, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* adlı çalışmasıyla birlikte tartışmaya açtığı kapitalist devlet sorunsalı, sınıf, iktidar, egemenlik ve ideoloji gibi birbiriyle yakından ilişkili değişik inceleme alanlarının kuşatıcı bir sorunsal bağlamında eklemelenmesini hedefleyen bir dizi kuramsal düzeyde geliştirdiği değerlendirmelerinde ortaya çıktı. O'nun bu ilk çalışması soyut düzeyde kalmış ve çok defa *teorisizm* biçiminde eleştirilere uğramışsa da, daha sonraki süreçte Almanya ve İtalya özelinde faşizm; İspanya, Portekiz ve Yunanistan özelinde askeri diktatörlük biçiminde gelişen “totaliter” ve “otoriter” rejimleri inceleyerek, daha somut düzeyde yaptığı çalışmalarda da kendisini göstermiştir.

Poulantzas, kapitalist devleti ekonomik düzey ile olan diyalektik ilişkisi temelinde konumlandırarak, bir toplumsal oluşumun “birliğini” ve “tutunumunu” sağlayıcı “küresel rolü” çerçevesinde ele alarak inceler. Devletin bu küresel rolü, sınıf egemenliğinin gerçekleştiği siyasal bir işlevi anlatır. Devletin ideolojik ve ekonomik işlevleri ise, bu siyasal işlevinin altında eklemelenerek gerçekleşir. Kapitalist devletin siyasal, ideolojik ve ekonomik işlevleri, mekanik bir ilişki biçiminde değil de, diyalektik bir ilişkiyi ifade eden organik bir bütünlük içinde kavranmalıdır. Dolayısıyla, devletin küresel rolünün ifade bulduğu her tarihsel blok, siyasal sınıf egemenliğine tekabül eder. Siyasal bunalım iki farklı biçimde ortaya çıkar: kısa erimli siyasal bunalım ile uzun erimli siyasal bunalım. İktidar blokunu oluşturan egemen sınıf fraksiyonları arasında geçen hegemonya mücadelesinin ortaya çıkardığı kısa erimli siyasal bunalım, mevcut sınıf ilişkilerinde yaşanan değişimin sonucu olarak yeni bir hegemonik sınıfın oluşumuna yol açar.¹ İktidar bloku içinde ve blok dışında yer alan sınıflar² arasındaki hegemonya mücadelesi daha geniş erimli bir siyasal bunalıma yol açtığından ötürü, yeni bir tarihsel blokun oluşumuna işaret eder.³ Poulantzas'ın kapitalist devlet sorunsalı üzerine geliştirdiği kuramsal çözümlenmeleri, özellikle de Miliband ve Laclau ile arasında geçen siyasi polemiklerde, çeşitli düzeylerde çok ciddi eleştirilere maruz kalmış

¹ Örneğin, Türkiye’de süre gelen laik-anti laik, ilerici-gerici... gibi farklı uçlarda ifadesini bulan çeşitli eğilimlerin örgütlenmiş biçimleri olarak ortaya çıkan siyasi partiler arasındaki iktidar mücadelesi ve bu mücadelelerin yer yer yol açtığı siyasi bunalımlar, iktidar blokunun içinde yer alan egemen sınıf fraksiyonları arasındaki hegemonik sınıf mücadelesinin somut bir görünümü şeklinde düşünülebilir.

² Egemen ve egemen olmayan sınıflar.

³ 1789 Fransız Devrimi, 1917 Ekim Devrimi, 1949 Çin Devrimi, 1959 Küba Devrimi buna örnek olarak gösterilebilir.

olsa da, O'nun bu yöndeki çalışmaları 1960'lı yıllardaki kapitalist devlet tartışmalarının gelişip derinleşmesinde önemli bir milat olmuştur.

Poulantzas'ın düşüncesine göre, tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş verili bir toplumsal oluşuma bağlı olarak gelişen kapitalist devletin işleyişini kavramaya yönelik bir girişim sivil toplum-devlet karşıtlığı temelinden hareketle kurgulandığı takdirde, gerçekte sınıflardan oluşan üretimin taşıyıcıları üretim sürecinden yalıtılmış olarak, biçimsel anlamda eşit ve özgür bireyleri oluşturacak şekilde inşa edilerek toplumsal ilişkilerde konumlandırılmış olacaktır. Böylece, üretim sürecinden yalıtılmış durumda bulunan sınıflar özgür iradelerinin sonucu olarak bir tarafta serbest piyasa koşulları altında girdikleri karşılıklı iktisadi ilişkileri gerçekleştirirken, diğer tarafta ise hukuki düzeyde eşit ve özgür bireyleri oluşturacak şekilde inşa edilerek sivil toplum uğrağında yer alacaklardır. Sonuç olarak, kapitalist devlet sorunsalı ekonomik faaliyeti de içine alacak şekilde eşit ve özgür bireylerin oluşturduğu toplumsal ilişkiler ile devlet arasındaki bir karşıtlık temelinde kurulmuş olur. Sivil toplum-devlet antitezinin şekillendirdiği kuramsal çözümlerlerin bir diğer sonucu, sınıf mücadelesinin sivil toplum uğrağına indirgenerek devletin son çözümlemede bir sınıf aygıtı olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesine ve onun sadece toplum üzerinde genişleyen baskı boyutunun ön plana çıkarılmasına yol açacaktır. Poulantzas, tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş verili bir toplumsal oluşumu analiz ederken, bunu, belli bir soyutlama düzeyinden hareketle yapısal düzey ve kerteler arasında kurduğu özerk ilişkiler temelinde kavramaya çalışır. Poulantzas, sınıf mücadelesini ekonomik düzeyde ortaya çıkan üretim ilişkilerinden hareketle açıklamakla kalmayıp, onun aynı zamanda siyasal ve ideolojik düzeylerle olan ilişkisini de ortaya koyar. Böylece üst yapıyı temel yapının basit bir yansıması olmaktan çıkarıp, onu tarihsel dönüşüm süreçlerinde, yani yeni bir tarihsel blokun oluşumunda veya çözülüşünde aktif bir uğrak haline getirir.

Poulantzas, belli noktalarda Althusser'den etkilenmiş olsa da, O'ndan farklı olarak devletin kendini yeniden üretmek nasıl sürekli kıldığını, devlet aygıtının sınıf mücadelesi ile arasındaki dolayımın ortaya çıkardığı sonuçlar üzerinden ele alarak inceledi. Poulantzas, çalışmalarında sınıf mücadelesinin bir toplumsal oluşumun şekillenmesi üzerindeki etkisini farklı derecelerde ifade etmiş olsa da, sınıfların yapının pasif birer taşıyıcısı olduğunu hiçbir zaman düşünmedi. Poulantzas, kapitalist devletin görece özerk sınıf aygıtı olmasının yanında, bir toplumsal oluşumun "birliğini" ve "tutunumunu" sağlayıcı görevi çerçevesinde iktisadi, siyasal ve ideolojik olmak üzere üç işlevinin olduğunu belirtti. Poulantzas, devletin siyasal işlevinin diğerlerini üst-belirlediğini ve diğer iki işlevin siyasal

işlev içinde yoğunlaştığını düşündü. Poulantzas, siyasal düzeyin tam anlamıyla özerk olmadığını son kertede sınıf mücadelesinin ifade ettiği ekonomik düzey tarafından belirlendiğini vurguladı. Ancak, O'nun bu yöndeki açıklamaları ekonomizm biçiminde yorumlanmamalıdır. Çünkü, ekonomik düzey son kertede belirleyici olsa da, her kerte kendi arasında karşılıklı özerk ilişki temelinde belirlenir. Böylece Poulantzas, ekonominin son kertede belirleyici olduğu şeklindeki ifadesinin ekonomizm tehlikesini ortaya çıkarmasına karşın, üst-yapının belirleyiciliğine dikkat çekerek bu eleştiriyi yanıtlayabileceğini düşündü.

Bu çalışmaya konu olan temel sorunsal kapitalist devletin, siyaset biliminin birbiriyle çok bağlantılı kavramlarını ifade eden sınıf, iktidar ve ideoloji gibi temel araştırma nesneleriyle olan bağlantısından hareketle, devletin bir tarihsel blokun oluşması üzerindeki etkilerinin yapısal düzey ve kerteler üzerinde ortaya çıkardığı sonuçlarını araştırmaya yöneliktir. Hedeflenen bu çerçevede ilk bölümde, kapitalist devlet sorunsalı, sivil toplum ile olan karşıtlığı temelinden hareketle değil de, ekonomi ile olan diyalektik ilişki temelinde ele alınarak tartışılmıştır. Daha sonraki bölümde ise, kapitalist devletin bir toplumsal oluşum üzerindeki etkisi, sınıf mücadelesinin dolayımının bu süreç üzerinde ortaya çıkardığı çeşitli etkileri de dikkate alarak incelenmiştir.

1. Kapitalist Devleti Konumlandırmak

1.1. Devlet ve Sivil Toplum

Poulantzas'a göre, kapitalist devlet sorunsalının sivil toplum-devlet karşıtlığı temelinde ele alınış biçimi, Marx'ın gençlik dönemine ait çalışmalarına dayandırılarak yapılır. Marx'ın gençlik dönemine ait çalışmaları büyük ölçüde Hegel'in devlet teorisine ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlerinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmaktadır. Poulantzas'ın, kapitalist devlet sorunsalını sivil toplum-devlet karşıtlığına dayandırarak yapılan çözümlere karşı çıkış nedenlerini daha ayrıntılı bir değerlendirmesini yapmadan önce, kapitalist devlet sorunsalının Hegel'in kuramsal matrisi içinde nasıl ele alındığını kavramak ve bu sorunsalın Marx'ın çalışmalarına nasıl yansıdığının bir incelemesini yapmak konumuz açısından önemli bir başlangıç noktasını oluşturuyor.

Hegel'in düşünce sistematığı içinde ifade bulan *Etik Yaşam (Sittlichkeit)* O'nun somut düzeye yayılan çözümlerinin iç bütünlüğünün kavranması açısından önemli bir yere sahiptir. Hegel çalışmalarında, *Etik Yaşam* modelini antik dünyanın kent devletlerinden esinlenmiş olarak kullanır. Burada yurttaşlar top-

lumsal varlıklarını bir dizi soyut ahlak ilkesinde değil, bireylere kimlik kazandıran rolleri belirleyen, onlardan beklenen görevleri ortaya koyan ve hem devletin hem de yurttaşların refahlarının dayanağı olan erdemleri geliştiren belirli kurumlara katılarak alırlar (Callinicos, 2004: 77). Hegel, daha sonraki süreçte, klasik polisın karakteristik özelliği olan bireyin kamu yaşamına katılma biçiminin, modern özgürlüğün karakteristik özelliği olan bireysel öznelliğin ifadesi ile tutarlı olmadığı sonucuna ulaşır. Yine de Hegel özgürlüğün uygun toplumsal ortamı ile birlikte sağlayabilecek bir *Etik Yaşam*'ın biçimlenmekte olduğuna inanmaktadır (Callinicos, 2004: 77). Hegel, insanın maddi somut yaşamını, nesnel ahlaklılık derecelerinin tezahür ettiği farklı uğraklar çerçevesinde ele alarak tanımlar. O'na göre, toplumsal uzamın üç önemli uğrağı vardır: Bunlar “aile”, “sivil toplum” ve “devlet” olmak üzere *Etik Yaşam*'ın birbiriyle bağlantılı farklı düzeylerini meydana getirirler. Aile uğrağında toplumsal ve ahlaksal birlik düşünömsüz, yansımasız, içedönük ve doğal bir birlikteliktir. Sivil toplum uğrağı aileden farklı olarak tikellikler alanını oluşturur, yani insanlar her şeyi hesap ederek, dışa dönük ve dolaylı olarak birbirleriyle karşılaşır. Sivil toplum düzeyinde ortaya çıkan bu karşılaşmalar, toplumsal özbilincin aile içerisinde eriştiğı düzeyin üzerinde bir ileri adımı gösterir ve bu adım, sivil toplumu özgürlüğe götüren bir araç ya da bir özgürlük önsezisi haline gelir (Thomas, 2000: 52). Devlet, nesnel ahlaklılığın aşaağı uğraklarını ifade eden aile ve sivil toplumdan farklı olarak daha yukarı düzeyde yer alır (Bottigelli, 1997: 90). Bir başka ifadeyle, devlet, sivil toplumu meydana getiren tikel çıkarlardan ve toplumsal sınıflardan bağımsız evrensel bir uğrak olarak ortaya çıkar. Devlet, toplumsal oluşumun diğeri iki uğrağından farklı olarak, evrensel olanın gerçekleştiğı bir uğrak olarak düşünölmelidir. Dolayısıyla, temel çelişki tikel çıkarların karşı karşıya geldiğı “sivil toplum” ile evrensel bir uğrak olan “devlet” arasında ortaya çıkmaktadır. Aileyi oluşturan bireyler arasındaki ilişkiler düşünömsüz olduğundan ortaya çıkabilecek tikel çıkarlar arasındaki sorunlar rahatlıkla aşılabilmektedir. Sivil toplum tikellikler arasındaki yaşamı düzenleyen bir uğrak iken; devlet, ahlaki yaşamın en yüksek düzeyde kavramsallaştığı, evrenselin gerçekleştirilmesi yönünde aktif bir rol biçildiğı edimsel bir uğrağı meydana getirir.

Sivil toplum bireylerin tikel çıkarlarının peşinde koştuğı dolayısıyla da insanların fiziki ve ahlaki anlamda yozlaşmasına neden olduğu bir uğraktır (Hegel, 2004: 160). Hegel, sivil toplum anlayışını büyük ölçüde İngiliz ekonomi politikçilerin (Adam Smith, David Ricardo, Thomas R. Malthus) yazılarından hareketle geliştirir (Callinicos, 2004: 78). Sivil toplum içinde ihtiyaçlar sistemi (piyasa ekonomisi ve bu ekonomik ilişkiden kaynaklanan kamu düzenlenmesi biçimleri), yasal sistem, polis (Hegel bu terimi 18. yüzyıldaki yaygın kullanımına

uygun olarak geniş anlamda kamu refahını iç istikrarını güvenceye almakla ilgili tüm devlet etkinliklerini ifade etmek için kullanır) ve korporasyonlar (belli sosyo-ekonomik grupların kendi iç işlerini yönetmelerini sağlayan Ortaçağ'daki grupların güncellenmiş biçimleri) yer alır. Ancak Hegel'e göre, bu ilişkiler istikrarlı bir toplumsal düzen yaratamaz (Callinicos, 2004: 78). Çünkü sivil toplum, bu çelişkileri aşabilecek bir ereğe sahip değildir. Hegel, sivil toplumda ortaya çıkan bencil ilişkiler sınırlanmadığı takdirde etik bir yaşamın kurulamayacağını düşünür. Kısıtlanmamış sivil toplum zenginlerle yoksullar arasındaki uçurumun büyümesine, piyasaların daralmasına ve istikrarı bozucu bir durumun ortaya çıkmasına neden olur. Dolayısıyla, Hegel, sivil toplumda ortaya çıkan bu çatışmalı ilişkilerin düzenlenmesi açısından devletin hayati derecede önemli bir yere sahip olduğunu düşünür (Callinicos, 2004: 79). Hegel felsefesinde geçen sonlu olan sivil toplum mutlak İdea'nın yabancılaşmasından, onun kendine dönmek için büründüğü bir biçimden başka bir şey değildir. Tikel çıkarların karşılıklı çatışma içinde belirgin bir görünüme kavuştuğu sivil toplumun kendisine, yani devlet içindeki evrene geri dönen mutlak İdea'nın yetkinliğinden uzak, sınırlı bir görünümünden başka bir şey değildir (Bottigelli, 1997: 90). O halde şunu söyleyebiliriz: Sivil toplum devlete bağlıdır ve eninde sonunda ona dönecektir. Aileden sivil topluma geçerken aileye ait olan *ethos* dağılır (Hegel, 2004: 158). Eğer bu *ethos* sivil toplumda üretilebilmiş olsaydı, devlete gerek kalmayacaktı. Ancak, sivil toplumu oluşturan bireyler arasındaki ilişkiler düşünümsüz olmadığından herkes kendi tikel çıkarının peşinden giderek onları gerçekleştirmeye çalışır. Bu da sivil toplumu sorunlu bir uğrak haline getirir. İşte bu noktada devlet, sivil toplumu oluşturan bireyler arasında yaşanan sorunların üstesinden gelebilecek evrensel uğrağı ifade eder. Böylece Hegel, aileden sivil toplum uğrağına geçişte *ethos*'un dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan tikellikler arasında yaşanan sorunları aşmaya yönelik bir etkinliği ifade eden etik-politik projenin gerçekleşmesi yönünde, evrensel uğrak olan devlete aktif bir rol biçmiş olur.

Hegel'in sivil toplumla kastettiği en birinci prensibi “bizzat özel gayenin objesi olan somut kişi, bir gereksinimler bütünü ve tabii zorunlulukla keyfi iradenin bir karışımı olarak ortaya çıkar. Her özel kişi başka kişilerle ilişki içindedir. Dolayısıyla, her şahıs karşılıklı ilişki içinde kendini ortaya koyar ve ihtiyaçlarını karşılar” (2004: 159). Ancak, sivil toplumda ihtiyaçların toplumsal ilişkilerin dolayımıyla karşılanıyor oluşu, sivil toplumun sorunsuz bir uğrak olduğu biçiminde yorumlanmamalıdır. Hegel'in ifadesiyle sivil toplum tikel çıkarların karşı karşıya geldiği bir savaş alanıdır (2004: 237). Poulantzas'ın da ısrarla altını çizdiği gibi Hegel'in sivil toplum kavramsallaştırması gereksinimler dünyasının bir yanması olarak ortaya çıkar ve ekonominin öznelere olarak kabul edilen sade bireyle

ilişkilidir (1978: 214). Kapitalist devlet sorunsalının sivil toplum devlet karşıtlığı temelinde kavranışının temel dayanak noktasını burjuva toplumunun birbiriyle karşılıklı ilişki içinde olan Hegel'in 'sade birey' kavramsallaştırması oluşturur.

'Sade birey' kavramının hangi anlamlara gelecek şekilde kullanıldığına geçmeden önce, Marx'ın çalışmalarında bir toplumsal oluşuma bağlı olarak gelişen devletin analizinin, "sivil toplum-devlet" karşıtlığından "devlet" "ekonomi" arasındaki diyalektik ilişkiye doğru teorik kayışın Poulantzas açısından taşıdığı önem ortaya konmalıdır.

1.2. Devlet ve Ekonomik Düzey

Hegel'in burjuva toplumunun merkezini oluşturan sade bireyin yabancılaşması sorunsalının burjuva toplumuyla evrensel uğrak olan devletin birleşerek aşılacağı yönündeki felsefi düşüncesinin etkileri, Marx'ın ilk dönemlere ait çalışmalarında izleri görülebilir. Marx'ın *Rheinische Zeitung* adlı gazetede yayımlanan makalelerine bakıldığında devletin yapısı ve rolü ile maddi ve manevi faaliyeti arasındaki ilişki hakkındaki görüşleri henüz idealist düzeyde kalmaktadır. Marx, Hegel'in devlet düşüncesinin etkisi altında, devlet kurumunun bir bütün olarak toplumun ortak çıkarlarının bir ifadesi olduğu şeklindeki idealist görüşü kabul etmektedir; ancak, devletin özel mülkiyetin koruyuculuğunu yaptığı yönündeki görüşleri de yavaş yavaş gelişmeye başlamış durumdadır (Fedoseyev, 1995: 41-42). Marx'ın, devletin özgürlüğün somutlaşmış hali olarak toplumun ortak çıkarının bir temsilcisi ve hukukun koruyucusu olduğu yönündeki düşüncesi, Hegel'in etkisinin hâlâ devam ettiğini göstermektedir (Miliband, 1989: 9). Ancak Marx, *Orman Suçları Kanunu Üzerindeki Görüşmeler* başlıklı makalesinde Prusya Devleti'ni devlet gibi davranması gerekirken, özel mülkiyetin istediğini yaptığı gerekçesiyle eleştiriyor oluşu, *Moselle Muhabirinin Haklılığı* başlıklı bir başka makalesinde de bağıcılıkla uğraşan köylülerin içinde buldukları kötü durum karşısında devletin hiçbir önlem almayıp, halkın çıkarlarıyla devletin politikaları arasında sürekli bir çelişkinin olduğunu vurgulaması, devleti toplumun ortak çıkarının en üst düzeyde somutlaştığı bir temsilcisi olduğu yönündeki Hegel'in önermelerinden gelecekteki radikal bir kopuşun ilk nüvelerini verir (Fedoseyev, 1995: 42-43). Bu noktadan sonra Marx, Hegel felsefesiyle hesaplaşmaya girişecektir.

Aile ve burjuva sivil toplum devletin ön gereklikleridirler, gerçekte etkin olan düzeyler onlardır; spekülâtif felsefede her şey tersine döner (Marx, 1997: 16-7). Spekülâtif felsefede aile ve burjuva sivil toplumu İdea'nın nesnel uğraklarına indirgenmesi gerçekliğin tersine çevrilmesinden başka bir şey değildir. Hegel'in

yöntemsel bakımdan temel yanılığısı, nesnel gerçeklikle kavramsal araçlar arasındaki ilişkileri spekülâtif düzeye yerleştirmiş olmasıdır (Yetiş, 2003: 43). O halde yapılması gereken aileyi ve burjuva sivil toplumunu etkin uğraklar olacak şekilde yeniden konumlandırmaktır (Marx, 1997: 16).

Hegel, insanın iki farklı düzeyde varoluşundan bahsetmektedir: Birincisi, sivil toplum üyesi olarak insan; ikincisi, devlet düzeyinde yurttaş olarak insan. Hegel'in düşünce sistematiği içinde tek insanda birleşen insanın bu iki niteliği aşılması gereken bir çatışkı olarak görülmez (Avineri, 1997: 104). Marx da aynı şekilde insanın iki farklı düzeyde varoluşundan bahsediyor: İnsanın sivil toplum düzeyinde somut birey olarak varlığı ve devlet düzeyinde yurttaş kimliği. Böylece somut birey, modern toplumun gelişimiyle birlikte kendini iki ayrı örgütlenme biçimi altında ortaya koymuş olur (Cornu, 1997: 112-13). İnsanın yurttaş ve somut birey olarak ikiye bölünmesinin ortaya çıkardığı farklı toplumsal konumlanışı arasında yaşanan gerilim modern toplumun nesnel görünümünü oluşturur. Burjuva sivil toplumu ile devlet arasındaki gerilimin nasıl aşılabacağı yönündeki girişimin analitik düzeyden normatif siyasal düzeye geçilmesini gerektirecektir. Hegel'in analitik düzlemdeki uslamaması, karşıt uçlar arasındaki ayrılma sürecini vurguluyor; ancak, normatif bakış açısı bu karşıt uçların yeni bir tarzda birleşmesini öneriyordu (Yetiş, 2003: 45).

Marx, Hegel'i, devlete evrensel bir anlam yükleyip sivil toplumun devlet üzerindeki etkisini dikkate almadığı gerekçesiyle eleştiriyordu (1997: 109). Hegel, temsil sürecinde bireyleri değil, farklı toplulukları öne çıkarıyordu. Hegel, bireylerin siyasal katılımından çok toplulukların tüzel varlıklarına göre biçimlendirecek korporatist seçim yöntemini öne çıkarırken; Marx, demokratik katılımdan yanaydı (Yetiş, 2003: 46). Böylece Marx, etkin katılım süreçlerini olabildiğine genişletiyor idi. Marx'a göre, devlet, sivil toplumu belirleyen iç çelişkilerin bir türevi ve aynı tarihsel sürecin ürünü olduğuna göre nihai çözümü sağlaması da mümkün olmazdı. Marx'ın, Hegel eleştirisi, özel mülkiyetin tarihsel konumundan hareketle burjuva sivil toplumunun genel bir eleştirisine dönüşüyordu (Cornu, 1997: 216). Sivil toplumun belirleyici çekirdeğini oluşturan özel mülkiyet kolektif yaşamın gelişmesini engellemekte ve devlet de özel çıkar karşısında gerilemekteydi (Marx, 1997: 145).

Sivil toplumun siyasal düzeyde varoluş kazanması diyalektik süreci ifade eder. Sivil toplumun soyutlanması sürecinin tamamlanması onun aşılması anlamına gelir. Diyalektik mantığın yasalarına göre, karşıtlardan birinin ortadan kalkması diğerini de ortadan kaldırır. Sivil varoluşun siyasal varoluş kazanması siyasal

talepleri artıracığından, siyasal devletin çözülmesine yol açacaktır. Ancak siyasal devletin ortadan kalkmasının diyalektik sonucu ise, sivil toplumun çözülüşüyle gerçekleşecektir (Yetiş, 2003: 53). Dolayısıyla, siyasal özgürleşmenin ifade ettiği fiili durum devletin ortadan kalkmasına neden olacak toplumsal özgürleşmeye indirgenemez. Bir başka ifadeyle, devlet ve sivil toplumun kaynaşarak sönümlenmesi siyasal özgürleşmeye indirgenemeyecek olan genel insani özgürleşmenin önemli bir aşamasını oluşturur.

Marx, Brono Bauer'e karşı yazısında, "siyasal özgürleşme" ile "türsel" veya "insani genel özgürleşme"nin birbiriyle karıştırılmaması gerektiğini söylüyordu (Cornu, 1994: 323). Siyasal özgürleşme ileri bir adım olmasına karşın, genel insani özgürleşme veya türsel özgürleşmeyle karıştırılmamalıydı. Siyasal özgürleşme bazı haklara sahip olmak için devlet dolayımıyla kısmi değişimleri içerirken; genel insani özgürleşme sivil toplumdaki somut birey ile devlette var olan yurttaş arasındaki çatışmanın aşılmasını ifade ediyordu.

Marx'a göre, siyasal özgürlük sivil toplumun bencilliğini aşması mümkün değildi. Çünkü, siyasal özgürlük özünde özel mülkiyet hakkının geliştirilmesinden başka bir şey ifade etmiyordu. Güvenlik de özel mülkiyetin çıkarlarını koruduğundan sivil topluma özgü *egoizmin* aşılmasına yetersiz kalmaktaydı. Siyasal özgürlük insanın türsel varlık olarak toplumsal konum kazanmasını engelliyordu. Böylece devlet, sivil toplum uğrağında egoist insanın çıkarlarını güvence altına alan bir araca indirgeniyordu. İnsanın siyasal düzeydeki varlığını ifade eden yurttaş kimliği, sivil toplumdaki egoist insanın etkinliği altında varlığını sürdürüyordu. Marx'ın bu ilk döneme ait çalışmalarında kapitalist devlet sorunsalı sivil toplum devlet karşıtlığı temelinde ele alınarak incelenirken, sonraki dönemlere ait çalışmalarında ise bu karşıtlık yerini "devlet" ve "ekonomi" arasındaki ilişkiye bırakır gibidir.

Althusser, Marx'ın çalışmaları bir bütün olarak ele alındığında, uç sınırını *Feurbach Üzerine Tezler* adlı çalışmasının oluşturduğu ve *Alman İdeolojisi* adlı çalışmayla devam eden bir epistemolojik kopuşun olduğunu düşünür (2002: 43). Bu epistemolojik kopuş Marx'ın çalışmalarını iki büyük döneme ayırır: ideolojik etkinin sürdüğü 1845 öncesi dönem ile 1845 kopuşundan sonra hâkim olmaya başlayan bilimsel dönem. Althusser'a göre, birinci dönemin ilk evresini oluşturan 1840-44 yılları arasındaki çalışmalar Kant ve Fichte etkisi altındayken, birinci dönemin ikinci evresi ise Feurbach etkisi altındadır (2002: 46). Poulantzas, Marx'ın çalışmalarında geçen kapitalist devlet sorunsalını esas alarak devlet-ekonomi arasındaki ilişki temelinde kavradığı için, kuramsal düzeydeki çözümle-

melerinde kendisini, sivil toplum-devlet karşılığına dayanak oluşturacak olan bu çalışmalar üzerindeki Hegel'in etkilerini göstermekle yetinir.

Hegel, kapitalizmin gelişimiyle birlikte sivil toplum uğrağında ortaya çıkan çelişkilerin etik-politik projenin gerçekleştirilmesi yönünde büyük bir engel oluşturduğunun bilincindedir. Ancak, Hegel, evrensel bir anlam yüklediği devlet aracılığıyla sivil toplumda beliren çelişkilerin aşılabileceğini düşünmektedir. Marx ise devleti, ekonomik alanda ortaya çıkan çelişkilerin bir türevi olarak değerlendirmeye başlamış durumdadır. Dolayısıyla, zaten sorunlu bir uğrak olan devlet yeni bir başlangıç için çözümün kaynağı olamaz. Ekonomik alanda yaşanan çelişkiler giderildiği sürece devleti yaratan nedenler de ortadan kalkacaktır. Böylece devlet, zaman içinde sönümlenmiş olacaktır. Hegel'in düşüncesinde ise devlet sorunsalı aşılamadığı gibi, sivil toplumdaki çelişkiler tam olarak çözülüyor. Ayrıca, meslek gruplarının dışında yer alan yoksul kesimlerin evrensel bir uğrak olarak nitelendirilen devlette yer alması mümkün değil. Hem devlet hem de sivil toplumdaki çelişkiler varlığını sürdürüyor. Bu noktada Hegel'in hayata geçirmeyi hedeflediği etik-politik proje Marx'a göre, çökmüş görünmektedir. Marx, Hegel'in dışladığı yoksul kesimlerden hareketle, yani ekonomik alandaki çelişkilerden hareketle devleti de içine alan yeni bir toplumsal örgütlenme projesini hayata geçirmeyi hedeflemektedir.

Marx'ın kapitalist devlet sorunsalını devlet ile ekonomi arasındaki ilişkiye dayalı olarak ele alış biçimi çeşitli çalışmalarında dağınık bir biçimde yer almaktadır. Devlet burjuvazinin ekonomik çıkarlarını güvence altına alan bir örgütlenme olarak düşünülmüştür: "Devlet, burjuvaların dışarıda olduğu kadar içerde de mülkiyetlerini ve çıkarlarını karşılıklı olarak güvence altına almak üzere, zorunluluk yüzünden kendilerine seçtikleri örgütlenme biçiminden başka bir şey değildir" (Marx, 1992a: 107). Devlet ve ekonomi arasındaki ilişkinin daha da netlik kazandığı bir başka çalışma da ise Marx şöyle diyor: "Yasalar, siyasal olsun, medeni olsun, ekonomik ilişkilerin iradelerini açığa vurmaktan, sözcüklerle ifade etmekten öteye bir şey yapmazlar" (1992b: 75). Marx'ın devlet ve ekonomik güçler arasındaki güçlü ilişkiyi anlatan en yetkin ifadesi, "modern devletin yürütme gücü, bütün burjuvazinin genel işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey değildir" biçiminde somutlaşır (Marx ve Engels, 2004: 4-5). Ayrıca Marx, bir toplumsal oluşumun analizini "üretim ilişkileri" ve "üretici güçlerin" oluşturduğu iktisadi yapı ile bu iktisadi yapı üzerinde yükselen belli toplumsal bilinç şekillerine teka-bül eden üstyapıya dayandırarak yapar (1993: 23).

Özetle Marx'ın kapitalist devlet sorunsalına yönelik yaptığı değerlendirmeler çalışmalarında dağınık bir biçimde yer almakla birlikte, sivil toplum-devlet karşıtlığından devlet ekonomi arasındaki ilişkiye doğru bir kayışın olduğunu gözlemleyebiliriz. Ancak, kapitalist devlet sorunsalının devlet-ekonomi arasındaki diyalektik ilişki çerçevesinde ele alınış biçimi, nihai bir çözüme kapı araladığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü kapitalist devletin, bu iki düzey arasındaki ilişki temelinde kavranışı, birbiriyle uzlaşmaz farklı kuramsal çözümlerinin temel dayanak noktasını da oluşturmuştur. Örneğin, Poulantzas'ın bir toplumsal oluşumu yapısal düzey ve kertelerin birbiriyle girdiği özerk ilişkileri temelinde kavramaya çalıştığı kapitalist devlet kuramı; öte yandan Miliband'ın geliştirdiği "araşsalcı" devlet anlayışı ve tekeli devlet kapitalizmi tasarımı; devlet ile ekonomi arasındaki ilişkiyi esas alan kuramsal düzeydeki farklı çözümlerinin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Poulantzas'a göre, modern toplumun gelişimiyle birlikte ortaya çıkan kapitalist devletin sivil toplum-devlet ayrımına dayandırılarak incelenmesi şu sorunları ortaya çıkaracaktır: Birincisi, devlet ile sınıf mücadelesi arasındaki ilişkinin incelenmesini olanaksız hale getirecektir. Üretimin taşıyıcılarının yapının destekçileri olarak değil de, sınıfsal niteliklerinden yalıtılmış bireyler olarak kavranmasına neden olacaktır. Toplumun farklı sosyal sınıflardan oluştuğu gerçeği yerine, toplumun özgür ve eşit bireylerden oluştuğu şeklindeki bir düşüncüyü kabul etmek gerekecektir. Ayrıca devletin hem ekonomik bireylerle olan ilişkisini, hem de devletin sınıf ve sınıf mücadelesiyle olan ilişkisini kurmak imkânsız hale gelecektir. İkincisi, sivil toplum-devlet ayrımının dayandığı ideolojik sorunsalın altında bir takım toplumsal gerçeklerin incelenmesi imkânsız hale gelecektir. Mesela, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki ekonomik düzeyin siyasal düzey karşısındaki özerkliği, ideolojinin bu düzeyler üzerindeki etkisi, yapılar arasındaki ilişkilerin sınıf mücadelesi alanı üzerindeki etkileri göz ardı edilmiş olacaktır (1978: 125). Kısacası, Poulantzas'ın yapmaya çalıştığı, kapitalist devletin hem üretim ilişkilerinin yapılarıyla, hem de sınıf mücadelesinin alanıyla olan ilişkilerini göstermektir. Poulantzas, sınıf mücadelesinin etkinliğini ekonomik alanla sınırlı tutmayıp, üst yapıyı da içine alacak bir biçimde onu genişletir.

2. Kapitalist Devlet

2.1. Sade Birey

Poulantzas, *sade birey* kavramının Marx'ın çalışmalarındaki izini sürerek bu kavramın hangi anlama gelecek şekilde kullanıldığını kavramaya çalışır. Bu-

nun için de Marx'ın *Grundrisse* adlı çalışmasının *Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler* (Marx, 1979: 523-90) başlıklı bölümün çeşitli yerlerinde kapitalist üretim tarzının “tarihsel ön koşulu” ve “kuramsal varsayımı” olarak ifade edilen “sade birey” kavramıyla ne kastedildiğini araştırır.

Poulantzas, Marx'ın yukarıda ifade edilen çalışmasında, kapitalist üretim tarzının tarihsel ön koşulu olarak düşündüğü “sade birey” kavramıyla, kapitalist üretim tarzının başlangıç tarihini değil, üretim tarzını oluşturan öğelerin soy kütüğünü oluşturacak şekilde kullanıldığı iddiasında bulunur (1978: 125). Böylece Poulantzas, bir tarihsel oluşumun dayandığı üretim tarzını oluşturan çeşitli öğeler arasındaki ilişkiyi ön plana çıkarmış olur. Üretim tarzını oluşturan öğeler arasındaki ilişkinin ön plana çıkarılması, aynı zamanda, tarihöncesi⁴ dönem ile çeşitli öğelerin bir araya gelerek oluşturduğu üretim tarzını birbirinden ayrılmasını gerekli kılar. Çünkü, tarihöncesi dönem ile üretim tarzının yapısını oluşturan öğelerin oluşum süreçlerinin yarattığı etkilerin farklı oluşu, iki sürecin birbirinden ayrılmasını gerekli hale getirir. Bir başka ifadeyle, bir üretim tarzını oluşturan öğeler ile bu öğelerin oluşum süreçlerinin yarattığı etkiler, tarihöncesi dönem ile arasındaki sınırı belirler.

Poulantzas'a göre, Marx'ın çalışmalarında doğrudan üreticiyi ifade eden işçi kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılan “sade birey” teriminin kapitalist üretim tarzının tarihsel ön koşulu olarak belirlenmesi tarihin herhangi bir döneminde gerçek anlamda ortaya çıkmış *birey*'i ifade etmek için kullanılmamıştır. O'na göre, sade birey terimi tarihsel olarak feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçişte yapının çözülüşünü betimlemek amacıyla kullanılmıştır (1978: 126). Bir başka ifadeyle, doğrudan üreticiyi ifade eden serbest işçi deyimiyile aynı anlama gelecek biçimde kullanılan sade birey kavramı feodal üretim tarzının hâkim olduğu dönemde feodal kişisel bağımlılıktan, yani serfin senyöre olan bağımlılığından kurtulmasını betimlemek amacıyla kullanılmıştır. Oysa ki, Poulantzas'a göre, Marx tarafından betimsel olarak ifade edilen feodal yapıların çözülüşü, üretimin taşıyıcılarının dağılışının, yani “sade birey”in ortaya çıkışının bir göstergesi olacak şekilde anlaşılmıştır (1978: 126). Feodal toplumdaki kapitalist topluma geçişte yapıların çözülüşü sade bireyi ortaya çıkarmış ve bu sade birey de sivil toplumu oluşturan bireyler olarak düşünüldüğünden, kapitalist devlet sorunsalı da sivil toplum-devlet karşıtlığı temelinde kavranmaya çalışılmıştır.

⁴ Bu sözcük üretim ilişkilerinin henüz gelişmediği dolayısıyla da bir üretim tarzından bahsedemeyeceğimiz bir dönemi ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.

Kapitalizmin tarihsel ön koşul olması açısından sade birey deyimi üretimin taşıyıcılarının önceden oluşmuş birimler içinde toplanmış olup, kapitalizme geçiş sürecinde üretimin taşıyıcılarının atomize bireyler olacak şekilde parçalanıp ortaya çıktıklarını daha sonra da kapitalist üretim ilişkileri içinde yer alarak çeşitli sosyal sınıfları oluşturdukları anlamına gelmez (Poulantzas, 1978: 126). Poulantzas'a göre, Marx, sade birey kavramını feodal ilişkilerdeki taşıyıcıların sadeleşmesini, özgürleşmesini, bireyselleşmesini ifade eden çözümleri göstermek amacıyla kullanmıştır (1978: 126).

Ayrıca yukarıda ifade edildiği üzere “sade birey” kavramı Marx’ın çalışmasında, kapitalist üretim tarzının kuramsal varsayımını ifade etmek amacıyla da kullanılmıştır. Sade birey kavramı betimsel bir biçimde kullanımı gerek kapitalizm öncesi üretim tarzları için, gerek kapitalist üretim tarzı için “gerçek sahiplik ilişkisini” ifade etmemektedir.

Sade birey kavramının ifade ettiği “gerçek sahiplik ilişkisinin” özgül niteliği doğrudan üreticinin kendi çalışma koşullarından ayrılması anlamına gelir (Poulantzas, 1978: 127). Bir başka ifadeyle, betimsel olarak ifade edilen sade birey terimiyle anlatılmak istenilen doğrudan üretici ile üretim araçlarının ayrılığıdır. Poulantzas, Marx’ın çalışmasında geçen sade birey kavramının kapitalist üretim tarzının tarihsel ön koşulu ve kurumsal varsayımını oluşturacak şekilde kullanılıyor oluşunu, üretimin taşıyıcılarını ifade eden sınıfların gerçek anlamda *birey*’ler anlamına gelecek şekilde kullanılmadığı yönündeki iddiasına bir kanıt olarak sunar.

Poulantzas’a göre, sade birey kavramının ifade ettiği gerçek sahiplik ilişkisinin sonucu olan doğrudan üreticilerin üretim araçlarından ayrılmasının da ortaya çıkardığı farklı sonuçları vardır. O’na göre, üretici güçlerin sosyalizasyonu kolektif çalışma sürecine götürürken, üretim araçlarının sahiplenilmesi de sermayenin tek ellerde birikmesi sürecine yol açmaktadır (1978: 127). Bir başka ifadeyle, gerçek sahiplik ilişkisinin karakterize ettiği bu ayrım üretici güçlerin sosyalizasyonun sonucu olarak doğrudan üreticiyi üretimin kolektif mekanizmasının bir organı haline getirirken, sermayenin de üretim araçlarına sahip olanların elinde toplanmasına yol açar. Gerçek sahiplik ilişkisinin karakterize ettiği üreticinin üretim araçlarından ayrılığının neden olduğu üretimin sosyalleşmesi kapitalizmin temel sınıfları –burjuvazi ve proletarya- arasındaki ayrımı derinleştirecektir. Böylece, bir tarafta üretim araçlarından yoksun bir sınıf, diğer tarafta da bu üretim araçlarının küçük bir kesimin elinde biriktiği başka bir sınıf ortaya çıkacaktır.

Özetle, Poulantzas, sade birey kavramının, Marx'ın yapıtlarında hiçbir şekilde üretimin taşıyıcılarının bireyselleştirilmesi anlamına gelecek şekilde kullanılmayıp, sınıfları niteleyecek anlamda kullanıldığını düşünür. O halde sivil toplum-devlet ayrımının temel dayanağını oluşturan birey(ler)in gerçekte var olduklarını kabul etmek mümkün değildir. Dolayısıyla, Poulantzas, kapitalist devlet sorunsalını somut bireyin oluşturduğu sivil toplum ile devlet karşıtlığı temelinden hareketle inceleyen bir kavrayışı Marksist düşünce sisteminin dışında bırakır.

2.2. Yalıtlayıcı Etki ve Sınıf Mücadelesi Alanı

Poulantzas, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki sosyo-ekonomik ilişkileri, yani ekonomik sınıf mücadelesini *yalıtlayıcı etki* biçiminde tanımladığı bir kavramdan hareket ederek anlamaya çalışır. O'na göre, son kertede emek sürecinin yapısı tarafından belirlenen yasal-siyasal ve ideolojik düzeyler gerçekte sınıfları ifade eden üretimin taşıyıcılarını biçimsel anlamda eşit ve özgür bireyleri oluşturacak şekilde inşa ederler. Yasal ve ideolojik düzeyler sayesinde oluşturulan bu bireyler toplumsal ilişkilerin sınıf ilişkileri olduğu gerçeğini üretimin taşıyıcılarından gizlemesine yardımcı olur. Bu yalıtlayıcı etki kapitalist toplumlarda ekonomik ilişkilerin tüm alanlarına yayılarak diğer tüm üretim tarzlarına ait sınıflara da nüfuz eder (1978:130-1, 213-14, 275-6; 1980: 63-7, 69-70, 86-8).

Ekonomik düzeyde ortaya çıkan bu yalıtılmışlık “yasal düzeyin,” “yasal-siyasal ideolojinin” ve “genel ideolojinin” sosyo-ekonomik ilişkiler üzerinde yattığı etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Poulantzas'a göre, somut bir gerçekliği ifade eden yalıtlayıcı etkinin görünümü “rekabet” biçiminde belirir (1978: 130). Yalıtlayıcı etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkan “rekabet” hem işçi sınıfı arasında, hem özel mülk sahipleri arasında, hem de kapitalizmin bu iki temel sınıfı arasında ortaya çıkan ilişkilerde somut bir görünüme kavuşur.

Birey olarak inşa edilen üretimin taşıyıcıları piyasada iktisadi bir faaliyetin gerçekleştiricileri olarak karşı karşıya gelmeleri, yani emeğin özgür bir şekilde alınıp satılmasının, metaların dolaşımının mutlak bir gerçeklik olarak ortaya çıkması kapitalist üretim ilişkilerinin ideolojik kavranışının bir sonucudur. Bir başka ifadeyle, ekonomik sınıf mücadelesi üzerindeki yalıtlayıcı etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkan birey ve bu bireyler arasındaki rekabet siyasal ve ideolojik düzeylerin etkisinin bir sonucudur. Yalıtlayıcı etkinin ortaya çıkardığı sonuçlar birey tarafından doğal bir süreç olarak algılanır. Kapitalist üretim tarzının yapısını tanımlamaktan uzak olan rekabet, yasal ve ideolojik düzeylerin sosyo-ekonomik ilişkiler üzerinde ortaya çıkan yalıtlayıcı etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Poulantzas'a göre, bu yalıtılayıcı etki üretimin taşıyıcılarının ekonomik mücadeledeki ilişkilerinin sınıf ilişkileri olduğu gerçeğinin gizlenmesinde önemli bir role sahiptir (1978: 131).

Yalıtılmışlık, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki toplumsal formasyonda yer alan tüm sınıflar üzerinde aynı biçimde ortaya çıkmaz. Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumsal formasyonlarda farklı üretim tarzlarının eklemlenişinin bir sonucu olarak, temel sınıfların dışında kalan farklı sosyal sınıflar vardır: küçük köylülük ve klasik küçük burjuvazi. Dolayısıyla, yalıtılmışlık, kapitalizmin temel olmayan sınıfları üzerindeki etkisi farklı biçimlerde kendini gösterir. Örneğin, küçük köylülüğün ve klasik küçük burjuvazinin yalıtılmışlığı üretim araçlarından ayrılığına dayalı olarak değil de, içinde bulunulan iktisadi yaşam koşullarının bir sonucu olarak ortaya çıkar. İşçiler ile mülk sahiplerinin yalıtılmışlığı ise, üretim araçları karşısındaki konumlanışlarına bağlı olarak yasal ve ideolojik düzeylerin yarattığı etkinin sonucunda gerçekleşir. Kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki bir toplumsal formasyonda farklı üretim tarzlarının varlığının bir sonucu olarak ortaya çıkan küçük köylülük ve klasik küçük burjuvazinin oluşturduğu sınıfların içinde bulunduğu iktisadi yaşam koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan yalıtılmışlığın yanında bir de kapitalist devlet ile olan ilişkilerin sonucu olarak ikinci bir yalıtılmışlık etkisi ortaya çıkar (Poulantzas, 1978: 131).

Poulantzas'a göre, Marx, ekonomik sınıf mücadelesinde ortaya çıkan bu yalıtılmışlığı ifade etmek için *özel* terimini; siyasal sınıf mücadelesini ise *kamu* terimine karşılık gelecek şekilde kullanır (1978: 132). Bu özel ve kamu ayrımının nitelediği taşıyıcıların bireyler olarak hem özel alanda yer alıyor oluşu, hem de bireylerin bütününe siyasal kurumlar aracılığıyla kamuyu temsil ediyor oluşu arasındaki çelişki, yasal siyasal düzeyin sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan etkinliğinin bir sonucudur. Dolayısıyla, devlet, üretimin taşıyıcılarını yasal-siyasal düzey aracılığıyla hem dağıtıcı –eşit ve özgür bireyler olarak– hem de birleştirici –bireylerin birliğinin temsil edilmesi anlamında– iki önemli işlevi yerine getirir.

Yasal-siyasal düzey özel alanın toplumsal olarak bölümlere ayrılmasını güvenceye almakla kalmayıp, aynı zamanda bu özel alanın siyasal kurumlardan oluşan kamusal alanındaki zorunlu karşılığını da tanımlamaktadır. Özel ve kamu arasındaki ayrımın hukuki olduğu ve toplumsal baskı unsuru olarak genişletilmiş devlet tanımı içinde özel kurumları da kapsadığı ideolojik devlet aygıtları konusunda Poulantzas, bu ayrımın siyasal mücadelelerin aldığı biçimde önemli etkileri olduğunu da vurgulamış ve geniş devlet tanımının ışığında otoriter devlet ve tota-

liter devlet biçmelerine karşı önemli siper sağladığını iddia etmiştir (1978: 132, 219-20; 1974: 205, 314-5; 321, 323; 1980: 70-75, 238, 253). Poulantzas, özel alandaki yalıtlayıcı etkinin kamusal alanın birleştirici etkisiyle zorunlu olarak bağdaşık olduğunu düşünür. Çünkü, kapitalist devlet kendisini özgür ve eşit bireylerin soyut toplamı olarak kabul edilen halk-ulusun siyasal kamusal birliği olarak sunar. Bu anlamda yasal-siyasal üst yapı bireyleri birleştirir. Devlet bireylerin kamusal birliğine sadece belirleyici merkezi bürokratik hiyerarşik çerçevesi içindeki temsili kurumlarıyla vücut vermez, aynı zamanda farklı şekillerde oluşmuş bireyler ve kategoriler arasındaki ilişkileri de örgütler ve düzenler (1978: 125, 133-4, 188-9, 215-6, 279, 281, 288, 291, 348-50; 1980: 49, 58, 63-5, 86-8). Dolayısıyla, kapitalist devlet yalıtlayıcı etki sürecinde kırılmış olan sosyo-ekonomik ilişkilerle bağlantılıdır. Daha açık bir ifadeyle, sınıfsal ilişkiler kapitalist devletin örgütlenmesinin kuruluşunda mevcuttur ve kapitalist devletin eylemleri bireyselleştirilmiş vatandaşlar arasında birliği ve tutunumu sağlamayı hedeflemektedir (1978: 133, 188, 213, 223, 279, 310). Bunun anlamı şudur: Devletin örgütlenmesi ve işleyişi, bürokrasinin genel çıkarları cisimleştiren, biçimsel, genel, evrensel ve yasal olarak derlenmiş rasyonel yasal normlar içeren hiyerarşik merkezi bir koordinasyon sistemine göre işleyen, gayri şahsi ve tarafsız kurumlar olarak görüldüğü rasyonel yasal yönetim biçimini alabilir. Hatta biçimsel olarak rasyonel bir yönetim olasılığı, ekonomi temelli fiziki baskı tekeline olduğu kadar, devlet örgütlenmesindeki açık siyasal sınıf hâkimiyetinin yokluğuna da bağlıdır (Poulantzas, 1978: 216, 226-7, 332, 347-50; 1976: 186; 1980: 59, 65, 76-7, 80-2, 88-9, 91).

Poulantzas'a göre, Marx'ın özel terimi ekonomik düzeyde ortaya çıkan yalıtılmışlığı ifade etmek amacıyla kullanmasının nedeni, bireylerin bulunduğu "özel alan" ile bu bireylerin bütünlüğünün ifade bulduğu "kamusal alan" arasındaki ayrımı belirtmek için değil, bu ayrımın sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan bir dizi yalıtılmışlığın yasal ve ideolojik düzeylerin yarattığı etkinin bir sonucu olduğunu göstermek içindir (1978: 132).

Kapitalist devlet kendisini bu yalıtılmışlığı oluşturan ekonomik mücadelenin özgün siyasal bütünlüğünün temsilcisi olarak sunar. Devlet ideolojik düzeyin karmaşık işleyişi sayesinde siyasal kurumlar düzeyinde kendi sınıfsal niteliğini gizler. Bir başka ifadeyle, kapitalist üretim tarzının egemenliği altında ortaya çıkan kapitalist devlet, sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan bu yalıtılmışlığın etkisi sayesinde kendisini bireylerin birliğinin ortak çıkarlarını oluşturacak şekilde ulusal iradenin en üst düzeyde gerçekleşen örgütlü bir temsilcisi olarak sunar. Kapitalist devletin ekonomik sınıf mücadelesi alanına yönelik bu işlevinde bir dizi ideolojik süreçler devreye girer. Ancak, bu devletin sosyo-ekonomik

sınıf mücadelesi alanına yönelik işlevinin tamamıyla ideolojik düzeyde yoğunlaştığı anlamına gelmez (1978: 133) Devletin ekonomik sınıf mücadelesi üzerindeki yalıtlayıcı etkinin gerçekleştirilmesinde ideolojinin büyük bir önem taşıyor oluşu, her şeyin ideolojik düzeyde gerçekleştiği biçiminde yorumlanmamalıdır. Devletin sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtlayıcı etkisi somut bir gerçekliğe sahiptir. Devlet, ideolojik düzeyin sosyo-ekonomik düzeyde ortaya çıkan yalıtlayıcı etkisine somut işleviyle katkıda bulunur. Poulantzas'a göre, devletin sosyo-ekonomik ilişkiler üzerindeki yalıtlayıcı etkisinin somut işleyişi parlamenter sistem altında halkın iradesinin temsil edilmesi, halk egemenliği ve halk oylamasına dayanan bir dizi siyasi faaliyetle birlikte somut bir niteliğe bürünür (1978: 133). Daha açık bir ifadeyle, sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlık hukuki düzeyde gerçekleşen soyut bir ifade olmayıp, bir dizi siyasi faaliyeti de içeren bireyler arasındaki somut ilişkilere dayanır.

Özetleyecek olunursa birincisinde, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki bir toplumsal formasyonun oluşturduğu farklı sınıflar, normatif yasal sistem sayesinde sosyo-ekonomik düzeydeki yalıtılmışlığın bir sonucu olarak biçimsel anlamda özgür ve eşit bireyleri oluşturacak şekilde inşa edilirler. Sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlığın bir sonucu olarak inşa edilen bu bireyler arasındaki ilişkiler rekabet biçiminde ortaya çıkarlar. Bireyler arasındaki bu rekabet sosyal ilişkileri belirlediği gibi kapitalist üretim ilişkilerini de kapsar. Sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlığın bir sonucu olarak beliren birey, Bridges'in ifadesiyle, siyasal yapının ekonomik yapı üzerindeki etkisini gösterir (1999: 474).

İkincisinde, yalıtılmış olan bu bireyler normatif yasal-siyasal düzey aracılığıyla ulusun birliğini oluşturacak şekilde inşa edilirler. Bu durum işçi sınıfının yürüttüğü siyasi mücadele açısından bakıldığında büyük bir darbe oluşturmaktadır. Çünkü, ulus, biçimsel anlamda eşit ve özgür yurttaşların oluşturduğu türdeş bir birliği anlatır ve dolayısıyla bu kavram hukuki düzeyde gerçekleşen soyut bir ifadedir. Oysa ki, toplum, hukuki düzeyde ortaya çıkan bu soyut ifadeden farklı olarak, çeşitli sosyal sınıfların bir araya gelerek oluşturduğu ve uzlaşmaz sınıf çıkarlarının ifade bulduğu nesnel gerçekliği anlatır. Biçimsel olarak inşa edilen eşit ve özgür bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu ulus, devlet tarafından temsil edilmekle birlikte, toplumun nesnel gerçekliği, yani toplumun farklı sosyal sınıflardan oluşmuşluğu görünmez hale gelir. Bridges'in ifade ettiği gibi, sanki sınıf mücadelesi yokmuşçasına her şey devletin kurumlarının içinde yer alır (1999: 475). Böylece, sınıf mücadelesi, özgün bir biçimde yadsınmış olur.

Poulantzas, egemen sınıfların ideolojik hegemonyasını sürdürmek amacıyla üstyapının önemine yaptığı vurgu ölçüsünce Gramsci ile aynı noktada birleşirken; hegemonyanın, sosyalist devrim sonrasında, ideolojik aygıtları içine alan devletin geniş erimli dönüşümünün başarıya ulaştığı noktada kurulabileceği yönündeki, nitelik açısından daha ileri bir aşamaya gönderme yaptığı ölçüde de Gramsci'den uzaklaşacaktır.

2.3. Poulantzas ve Gramsci Arasındaki Benzerlikler

Gramsci'nin düşünsel öncüllerine bakıldığında tarihsel blokun sadece iki kurucu ögesini ifade eden temel yapı ve üstyapı uğrakları tarafından oluşturulması şeklinde değil, aynı zamanda üstyapısal kerte de konumlandırılan devlet-sivil toplum ikiliğinin kuramsallaştırılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ekonomik alandan siyasal alana diyalektik geçişi dikkate alan bir bakış açısı, kuramsal düzeyde üretilen soyut gerçekliğin farklı kerteleri arasındaki organik birliğin kurulmasıyla olanaklı hale gelebilir. Dolayısıyla, Gramsci, üstyapılar kurumunun iki önemli uğrağı olarak kurguladığı devlet-sivil toplum arasındaki ikiliği çatışkı (*antinomy*) olarak değil, diyalektik bir ikilik (*dichotomy*), yani karşılıklı ilişki mantığına uygun olarak ele almaktadır (Yetiş, 2009: 131). Bir tarihsel bloku oluşturan farklı düzey ve kerte arasındaki ilişkinin niteliğine yönelik yapılan değerlendirmeler birbirinden çok farklı tartışma eksenlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İki temel üstyapısal düzeyden biri olan sivil toplum özel diye adlandırılan organizmalar bütünü oluştururken; ikincisi ise politik toplum ya da devlet şeklinde ifade edilir. Üstyapının bu iki düzeyi egemen grubun toplum üzerinde uyguladığı hegemonya işlevine, diğer yanda devlet ve hukuki hükümet aracılığıyla uygulanan doğrudan tahakküm ya da komuta işlevine karşılık gelir (Gramsci, 1971: 12).

Üstyapının bu iki uğrağı arasındaki ayrım terminolojik olarak incelendiğinde politik toplum ile sivil toplum iki farklı toplumsal varoluş biçimine karşılık geldiğini söyleyebiliriz (Yetiş, 2009: 132). Gramsci politik toplumu iki anlama gelecek şekilde kullanmıştır: dar anlamda ve geniş anlamda. Politik toplumun dar anlamda kullanımı sınıfsal üstünlüğün yeniden üretiminde zorlama (tahakküm/egemenlik, zor, baskı) işlevini yerine getiren kurum ve aygıtların yer aldığı devlet alanını oluşturur. Sivil toplum ise, sınıflar arasındaki hegemonik mücadelenin gerçekleştiği, devlet aygıtlarının kuramsal yapısının dışında kalan toplumsal ilişkiler, kurumlar/örgütlenmeler örüntüsüdür. Devletin dar anlamda yapılan tanımında oluşturulmaya çalışılan karşıtlık, devlet ile sivil toplum arasında ortaya

çıkmaktadır. Hegemonya (yönetim) sivil topluma, zorlama (egemenlik) devlete aittir. Sivil toplum ile devlet arasında bir zıtlık vardır; egemen sınıf, toplum yoluyla hegemonya, devlet ve hukuksal iktidar yoluyla ise doğrudan egemenlik uygular (Carnoy, 2001: 260; Gramsci, 1971: 244; Texier, 1982: 48).

Gramsci'nin sivil toplum kavramı Marx'ın devlet sorunsalından kısmen farklı olarak, ekonomik nitelikli olmayan, değişik düşünce ve yaşam tarzlarının açığa çıktığı kendiliğinden rızanın yeniden üretildiği özgül bir üstyapısal uğrağı niteler. Politik toplum ve sivil toplum kavramlarına yönelik analitik ayrıştırma sistemi, sınıfsal egemenliğin yeniden üretiminde zor ve rıza (hegemonya ve tahakküm) ilişkilerinin örgütlenmesine yardımcı olur. Sivil toplum, özsel olarak ikna, kendiliğinden rıza, oydaşma, hegemonya ve entelektüel ahlaki liderlik işlevleriyle nitelenirken; politik toplum ise, bu işlevlerin diyalektik karşıtı olan zor, tahakküm ve diktatörlük ile özdeşleştirilir (Yetiş, 2009: 132).

Dar anlamıyla devlet, sınıf egemenliğinin yeniden üretimi sürecinde, denetim altında bulundurulmuş belli başlı ekonomik mekanizmaların yanı sıra, zorlama ve baskı araçlarının da yardımıyla, tahakküme dayalı siyasal iktidar pratiklerine kurumsal görünüm kazandırılan aygıtlar toplamını anlatır. Her biri farklı işlevlerle donatılmış olan ordu, polis, yargı, sivil bürokrasi, vb. kurumsal/örgütsel yapılar, verili toplumsal-siyasal düzenin sürdürülmesi amacıyla etkinlik gösteren “devletin baskı aygıtını” oluşturur.

İkinci devlet kavramı ise, siyasal hükümetle özdeşleştirilen birincisinden farklı olarak, üstyapısal kerte de analitik olarak formüle edilen ikili ayrımın bütünselci bir bakış açısıyla yeniden bir araya getirilmesi üzerinden türetilir. Gramsci'nin “entegral” terimini kullanarak açıkladığı bu geniş (ya da genişletilmiş) devlet kavramı, bir yandan üstyapının iki uğrağının, öbür yandan da bunlara karşılık gelen işlevlerin birliğine dayanır (Yetiş, 2009: 141).

Gramsci'nin analitik açıdan ayrıştırdığı bu iki uğrağı yeniden birleştirerek, entegral devleti, zorlama ve rızanın eşzamanlı bir sentezi olarak anlamlandırır. Gramsci'nin kuramında devletin ikinci görünümünü oluşturan bu kavram, formel örgütlenme süreçlerindeki bütün farklılıklarına karşın, zorlama işlevini yerine getiren politik toplumu ve hegemonyanın açığa çıktığı sivil toplumu kuşatır. Entegral devletin içerdiği denge, farklı oranlarda bile olsa zor ve rıza işlevlerinin uyumlu bir eklemlenme içinde bulunmasıyla sağlanan hegemonik oydaşmanın belirleyici olduğu bir sosyo-politik düzeni niteler (Yetiş, 2009: 141-42). Böylece, devlet, birbiriyle yakından ilişkili, ancak analitik olarak ayrıştırılması gereken iki

ayrı uğrağın sentezi olarak ortaya çıkar. Entegral devlet kavramı, Gramsci'nin karakteristik formülasyonu, "politik toplum + sivil toplum" (1971: 263) ya da "diktatörlük + hegemonya" (1971: 239) biçiminde özetlenebilir. Bir başka ifadeyle, Devlet deyince yalnızca hükümet aygıtı değil, özel hegemonya aygıtı veya sivil toplum anlaşılmaktadır (Texier, 1982: 49; Anderson, 1988: 28). Özetle şunu söyleyebiliriz: Gramsci'nin dar ve geniş anlamlar temelinde geliştirdiği devlet tanımları birbirinin alternatifi olacak şekilde anlaşılmalıdır. Çünkü, devletin dar anlamdaki yorumu yöntemsel açıdan yapılan bir ayrımı ifade ederken; geniş anlamdaki yorumu ise, bu ayrımı ortadan kaldırır. Dolayısıyla, bu üstyapılar teorisi, altında bir altyapı ve üstyapılar ilişkileri teorisi, onların birliği teorisi, onların oluştuğları tarihsel blok teorisi (Texier, 1982: 49).

Tekrar Poulantzas'a dönecek olursak, her iki düşünürde de kapitalist devlet sorunsalı üst düzeyde yapılan bir soyutlamada devlet ile ekonomi arasındaki ilişki temelinde ele alınarak kavranır. Aynı sorunsal daha aşağı düzeydeki bir soyutlamada ele alındığı takdirde Poulantzas'ın "devletin baskı aygıtı" ve "devletin ideolojik aygıtları" organik birliği, Gramsci'nin "politik devlet" ve "sivil toplum" organik birliğine tekabül eder. Kısacası, Poulantzas'ın devlet aygıtı ve ideolojik aygıtları organik birliği ile Gramsci'nin politik toplum ve sivil toplum organik birliği üstyapıyı oluştururken; ekonomik düzey her iki düşünürde de temel yapıyı anlatır. Böylece, her iki düşünürün de, egemen sınıfların varlığını sürdürmesinde ve sınıf bilincinin gelişmesinin önlenmesinde üstyapının oynadığı rolün önemine ilişkin olarak önceki yazarlardan daha fazla vurgu yaptığını söyleyebiliriz. Ancak, Gramsci ve Poulantzas arasında hegemonyanın inşasına ilişkin olarak önemli farklılıkların olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir.

Poulantzas'ın bölgesel ideolojik kerteye ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlenmeleri iki anlamda ortaya çıkar. (a) Kapitalist toplumsal formasyonda ideolojik kerteyi karakterize eden şey onun siyasal alan karşısındaki özgül özerkliğidir. İdeolojinin bu özgül özerkliği egemen sınıfın siyasal hegemonyasını kurmasına olanak sunar. (b) İdeoloji diğer düzeylere de nüfus eder ve sosyal pratiğin farklı alanlarına tekabül eden alt-bütün (*sub-ensemble*) ideolojiler tarafından karakterize edilir (Jessop, 1985: 194).

Poulantzas'a göre, ideoloji, nesnel bir düzey olarak kendi içinde görece tutunuma sahip inançlar, değerler ve temsiller bütününe ifade eden farklı öğelerden oluşur. İdeoloji yaşadığımız dünyayı, toplumu ve insanların ekonomik ve siyasal etkinliğini kapsayan pratikleriyle ilgilidir (1978: 206). Dolayısıyla, ideoloji, sosyal yapının her düzeyine nüfus eden bir ilişkidir (Jessop, 1985: 195). Somut

toplumsal formasyon içinde ideoloji, ahlaki, yasal-siyasal, estetik, dini ve felsefi olmak üzere çeşitli kertelerden meydana gelir. Egemen ideolojinin kendi iç tutunumu bir ideolojik kertenin diğer kerteler üzerinde kendi egemenliğini kurmayı başarmasıyla sağlanır. Kerteler arasındaki ilişkiler çok karmaşık bir süreci ifade eder. İdeolojiyi oluşturan farklı kerteler, egemen olan kereden ödünç aldıkları işlevleri yerine getirirler. Egemen kertenin diğer ideolojik kerteler üzerindeki hâkimiyetinin kurulmasıyla oluşan egemen ideolojinin özgül tutunumu yapının birliğini yansıtır. İdeolojiyi oluşturan farklı kertelerden hangisinin diğer kerteler üzerinde egemenlik sağlayacağına ise, o an için ekonomik sömürüye ilişkin gerçekleri hangi kertenin daha iyi sakladığına bağlıdır (Poulantzas, 1978: 210).

İdeolojik kerte ekonomik ve siyasal pratikleri de içine alacak bir biçimde sosyal yapının tüm katmanlarına sızarak bir çimento vazifesi görür. Fakat, ideolojik düzeyin bu çimento işlevi yapının birliğini tek başına meydana getirdiği anlamına gelmez. İdeoloji, sosyal formasyonun birliğini yansıtır veya çarpıtır (Jessop, 1985: 196). Poulantzas, ideolojinin somut toplumsal formasyonda ekonomik pratiklerle karşı karşıya gelmesi sonucu kapitalist sömürüyü gizleme sürecini *yalıtlayıcı etki (isolated effect)* olarak adlandırır.

Kapitalist sisteme özgü yasal-siyasal ideolojinin işlevini şöyle ifade edebiliriz: (a) Hukukun öznelere olarak eşit ve özgür bireyler inşa etmek, (b) emeğin alınıp satılmasına imkân tanımak, (c) özel mülkiyetin yasal ilişkilerini sağlamak, (d) ekonomiye yönelik kavramları genelleştirmek (Poulantzas, 1978: 214; Jessop, 1985: 197).

Yasal-siyasal kertenin egemenliğinde oluşan egemen burjuva ideolojisi sınıf egemenliğini özgül bir biçimde maskeler. Sınıf egemenliğinin modern hukukta ve kapitalist devletin kurumlarında mevcut olmadığı yönündeki inanç ideolojinin etkinliği sayesinde sağlanır. Egemen ideolojik kertenin, ideolojinin diğer kerteleri ve egemen burjuva ideolojisinin siyasal rolü üzerindeki etkisi sadece egemen sınıfın ekonomik çıkarlarını meşrulaştırmakla kalmaz, aynı zamanda onları ön varsayar, düzenler, bireylerin özgür ve eşit olduğu fikrini topluma empoze eder, sınıflar arasındaki farklılığı ve bireyselliği devletin veya ulusun siyasal evrenselliği ilkesi içinde birleştirir. Dolayısıyla, kitle toplumu veya tüketim toplumundaki ideolojilerin tamamı siyasalın karışımını ifade eder. Kapitalist toplumsal formasyonda sınıf egemenliğinin özgül maskelenişi ideolojinin tutunumu sayesinde, yani egemen ideolojinin diğer ideolojik kerteler üzerinde egemenliğini kurmasıyla sağlanır. (Poulantzas, 1978: 215).

Poulantzas, Gramsci'nin işçi sınıfının siyasal iktidarını kurmaya yönelik geliştirdiği hegemonya kavramını hatalı bulur (1978: 204). Gramsci, egemenlik ve hegemonya kavramları arasında kuramsal bir kırılmadan bahseder. Gramsci, bir sınıfın siyasal açıdan egemen sınıf konumuna yükselmeden önce de topluma yön verebileceğini ve yön vermesi gerektiğini düşünür. Dolayısıyla, Gramsci, bir sınıfın siyasal iktidarı fethetmeden önce de hegemonik sınıf konumuna gelebileceğini söyler. Gramsci, daha 1924'te Batı toplumlarında izlenmesi gereken devrimci stratejinin, Rusya'da izlenenden daha farklı olması gerekliliğine işaret etmişti.

Poulantzas'a göre, Gramsci, yaptığı bu kuramsal çözümlenmeleriyle Lenin'in düşüncesinden tamamıyla ayrılır (1978: 204). O'na göre, Lenin'in de çok defa vurguladığı üzere, kapitalizmden sosyalizme geçişte işçi sınıfı siyasal iktidarı tam olarak ele geçirmeden önce ideolojik hegemonyasını kuramaz. Dolayısıyla, Gramsci'ye göre, karşı hegemonya kavramsallaştırması burjuvaziye karşı yürütülen mücadelenin ileri bir evresini ifade ederken; Poulantzas'a göre ise, hegemonyanın inşası devletin baskı aygıtı ile ideolojik aygıtlarının tam anlamıyla ele geçirilmesi ve dönüştürülmesi sonrasındaki daha ileri bir aşamayı anlatır.

2.4. Kapitalist Devlet ve Egemen Sınıflar

Kapitalist üretim tarzına dayalı toplumsal oluşum içinde yer alan siyasal egemenlik düzeyi iktidar blokunu meydana getirir. Bu iktidar bloku, farklı sınıflar veya sınıf fraksiyonlarının bir arada var olmasından oluşur (Poulantzas, 1978: 297). İktidar bloku büyük ölçekli toprak sahipleri ve burjuvazi olmak üzere onların farklı fraksiyonlarından meydana gelir. Mesela, burjuvazi ticari, sanayi, mali fraksiyonlardan oluşurken; büyük ölçekli toprak rantı sahipleri ise, toprak sahibi soylular ve onların fraksiyonlarından meydana gelirler. Kapitalist toplumsal oluşumda farklı sınıfların veya sınıf fraksiyonlarının varlığı farklı üretim tarzlarının bir arada var olmasından kaynaklanır. Kapitalist toplumsal formasyonda yer alan farklı üretim tarzları kapitalist üretim tarzının egemenliği altında eklemlenerek varlığını sürdürürler. Kapitalist üretim tarzının diğer üretim tarzları üzerindeki egemenliği bu sınıfların iktidar bloku içindeki varlığını olanaklı hale getirir (Poulantzas, 1978: 296).

Kapitalist üretim tarzına dayalı bir toplumsal oluşumda yer alan egemen sınıflar arasında ortaya çıkan ilişkinin tipi iktidar blokunu şekillendirir. İktidar blokunu oluşturan sınıflar arasındaki ilişki çelişkisiz bir birlikteliği ifade etmez. İktidar bloku egemen sınıflar veya sınıf fraksiyonlarının çelişkili birliğinden oluşur. Egemen sınıfların çelişkili birliği iktidar blokunu karakterize eden hegemonik

sınıf veya fraksiyonun egemenliği altında örgütlenir. Hegemonik sınıf veya fraksiyonun koruması altında oluşan iktidar blokunun çelişkili birliği siyasal açıdan diğer sınıfların veya sınıf fraksiyonlarının çıkarlarını iki zıt kutba böler (Poulantzas, 1978: 257).

Sivil toplumdaki bireylerin biçimsel anlamda özgür ve eşit olmalarına ve devletin bu bireylerin birliğinin üzerinde egemen ve sınıfsız bir uğrak olarak cisimleşmesi olmasına rağmen, bu birlik ve tutunumun gerçekleştiği tavır zorunlu olarak sınıf hâkimiyetinin yeniden üretilme ihtiyacıyla üst-belirlenir (Jessop, 2008: 94). Daha açık bir ifadeyle, devlet, kapitalist üretim tarzının egemenliğindeki bir toplumsal oluşumun *birliğini* ve *tutunumunu* sağlarken, bir yandan sınıfları ekonomik sınıf mücadelesinden yalıtlayıp onları eşit ve özgür bireyleri oluşturacak biçimde inşa edip, diğer taraftan da kendisini tüm sınıflar karşısında tarafsız bir uğrak biçiminde konumlandırır (1978: 136-7, 140-1, 188-9, 287-9; 1976: 97-8, 157-8; 1980: 127, 140-1). Bu durum devletin tüm sınıflar karşısındaki tarafsızlığını pekiştirir.

Bu ikili siyasal görev, ekonomik egemenliği elinde bulunduran belli bir sınıfın veya sınıf fraksiyonunun liderliği altında birleşmiş bir iktidar bloku örgütlenmesiyle ve bu hegemonik sınıfın siyasal çıkarlarının başarılı bir şekilde bütün olarak ulus-halkın çıkarlarıymış gibi sunulmasıyla başarıya ulaşır. Bu da çıkarların istikrarsız bir uzlaşma dengesinde sürekli pazarlık konusu olmasını ve hâkim sınıfların ekonomik korporatif taleplerine tavizler verilmesini gerektirir (1978: 137, 190-1). Böylece devlet, *yalıtlayıcı etki* sayesinde kolaylaştırılan bu süreçte hâkim sınıfın çıkarlarının bireyselleştirilmiş, parçalanmış olan ulus-halkın çıkarlarıyla eklemlenmeyi ve devrimci bir partinin liderliğinde örgütlenmiş bir işçi sınıfı ve müttefikleri ile açık bir sınıf savaşımının siyasal tehlikelerinden kaçabilmeyi amaçlar (1978: 175-287, 299; 1974: 308-9, 325; 1980: 258-65). Birincisi, egemen sınıfların çelişkili siyasal birliği tarafından karakterize edilen iktidar bloku içinde geçen hegemonik mücadele, devletin farklı kurumlarının içinde devam eder. Kapitalist devlete tekabül eden sınıf iktidarı devletin kurumlarıyla ilişkili olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla, kapitalist devlete tekabül eden sınıf egemenliğinin sürdürülmesi şu ya da bu kişinin devlet kurumlarının şu ya da bu noktasında yer almasına indirgenerek açıklanamaz. İkincisi, devletin, iktidar blokunu örgütlemek ve egemen sınıf veya fraksiyonun hegemonyasını kurma yönündeki işlevi, iktidar bloku ve egemen sınıflar karşısındaki görece özerkliği sayesinde yerine getirilir. Devlet ve iktidar bloku arasındaki ilişki doğrudan bir bağımlılık, yani devletin hegemonik sınıf veya fraksiyonun doğrudan bir aygıtı olduğu yönündeki bir özdeşlik durumunu ifade etmez. Çünkü devlet, sınıf çelişkilerinin en yüksek düzeyde yoğunlaş-

tığı bir uğraktır. Üçüncüsü, birden çok egemen sınıf veya fraksiyon bir araya gelecek iktidar blokunu oluştururlar. Onların siyasal birliği hegemonik sınıf veya fraksiyonun egemenliği altında örgütlenir. Dördüncüsü, iktidar blokunun siyasal açıdan hegemonik sınıf veya fraksiyonun koruması altında örgütlenmesi devletin küresel rolü açısından önemli bir yer tutar (Poulantzas, 1978: 299).

Özetle, devletin esas rolü, hegemonik sınıf veya fraksiyonun koruması altında iktidar blokunun siyasi birliğini örgütleyici bir faktör olarak ortaya çıkar. Devletin, iktidar blokunu, hegemonik sınıf veya sınıf fraksiyonunun koruması altında örgütlenmesi devletin iktidar bloku karşısındaki görece özerkliği temelinde kavranmalıdır. Kapitalist devletin işlevi onun iktidar bloku ve hegemonik sınıf veya fraksiyonu karşısındaki görece özerkliğini belirler. Poulantzas'a göre, devletin bu özerkliği farklı dönemlerde farklı biçimler altında ortaya çıkabilir: Birincisi, devlet, iktidar blokunu oluşturan diğer sınıflarının veya sınıf fraksiyonlarının çıkarlarının hegemonik sınıf veya fraksiyonun çıkarları karşısında siyasal açıdan güvencesini sağlayıcı bir faktör olarak kendini ortaya koyabilir. İkincisi, devlet, blok içindeki sınıflar arasında ortaya çıkan olası bir beraberlik durumunda egemen sınıfları veya sınıf fraksiyonları, hegemonik durumda bulunan sınıfa karşı savunabilir. Fakat devlet bu müdahalesini, hegemonik sınıf veya fraksiyonu örgütleyici işlevi içinde yerine getirir (Poulantzas, 1978: 301).

2.5. Kapitalist Devlet ve Egemen Olmayan Sınıflar

Kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki bir toplumsal formasyona bağlı olarak ortaya çıkan kapitalist devletin en önemli özelliği, siyasal ve ekonomik mücadelenin, siyasal ve ekonomik iktidarın, siyasal ve ekonomik sınıf çıkarlarının özgül özerkliğine bağlı olmasıdır (Poulantzas, 1978: 190). Kapitalist devletin özgül niteliğinin anlaşılmasında özerklik nosyonu Poulantzas'ın kuramsal çözümlenmeleri içinde hayati derecede önemli bir yer tutar. Hegemonik sınıfın veya fraksiyonun liderliği tarafından karakterize edilen kapitalist devlet doğrudan egemen sınıfların ekonomik çıkarlarını temsil etmez; fakat, egemen sınıfların siyasal çıkarlarını temsil eder. Bir başka ifadeyle, kapitalist devlet, egemen sınıfların siyasal mücadelesinin taşıyıcılarının örgütleyicisi olarak, siyasal iktidarın merkezini oluşturur.

Toplumun genel çıkarının temsilcisi olacak biçimde bir görünüme kavuşmak, devletin işlevinin bir parçasını oluşturur. Devletin bu işlevi toplumsal güçler arasında bir *konsensüs* sağlar. Devletin, toplumun genel çıkarını temsil ettiği yönündeki bu özgül işlevi, egemen olmayan sınıfların rızasının sağlanmasında da

önemli bir yer tutar. Siyasal iktidar, toplumun genel çıkarını temsil ettiği yönündeki devletin özgül işlevinin bir sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal rızanın üzerine kurulur (Poulantzas, 1978: 190). Bir başka ifadeyle, devletin, egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarını güvence altına alması sonucu toplumun genel çıkarının temsili görünümüne kavuşması, egemen olmayan sınıfların rızasına dayalı bir iktidar biçimini ortaya çıkarır.

Kapitalist devletin toplumun genel çıkarını temsil ettiği yönündeki bir kurgunun ortaya çıkması, basit bir ideolojik yanılsama değildir. Devletin, toplumun genel çıkarını temsil ettiği yönündeki ideolojik işlevi, devletin kurumsal faaliyet alanını kapsar ve bu durum bir ölçüde gerçekliği ifade eder. Şöyle ki, egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarının korunmasına yönelik devlet tarafından verilen bazı güvenceler egemen sınıfların kısa dönemli ekonomik çıkarlarıyla çelişebilir. Fakat unutulmamalıdır ki, egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarının korunması yönünde verilen sosyal güvenceler egemen sınıfların siyasal çıkarlarıyla ve hegemonik sınıf egemenliğiyle uyum içinde olmak zorundadır (Poulantzas, 1978: 190-91).

Egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarının korunmasına yönelik devlet tarafından verilen bazı güvenceler, egemen sınıfın siyasal iktidarını bir ölçüde sınırlandırır. Egemen olmayan sınıfların ekonomik ve siyasal mücadelesinin devlet üzerinde neden olduğu baskılar sonucunda bazı ödünler koparabiliyor oluşu –tekelci devlet kapitalizmini savunanların iddialarında somutlaşan devletin egemen sınıfların basit bir aracı olduğu yönündeki düşüncelerinin tersine- devletin egemen sınıfların basit bir aracı olmadığını gösterir. Devletin egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarını koruma yönünde verdiği bazı güvenceler somut konjoktüre dayanan belli sınırlamalar altında ortaya çıkabilir. Dolayısıyla, devletin verdiği bu güvenceler, egemen sınıfların siyasal egemenliğini hiçbir zaman tehdit etmez. Çünkü, devletin bir toplumsal oluşumun birliğini ve tutunumunu sağlayıcı küresel rolü her zaman siyasal sınıf egemenliğine tekabül eder.

Devletin kendini sınıflar karşısında tarafsız bir uğrak olarak somutlaması, siyasal alanın ekonomik alan karşısında özerk bir niteliğe bürünmesiyle mümkün olur. Kapitalist devletin uygun düştüğü toplumsal formasyonlarda siyasal olanın ekonomi karşısındaki özgün özerkliği egemenlik altında bulunan sınıfların çıkarlarının karşılanması için olanak sunar. Kapitalist devlet, sadece ekonomi karşısında değil, aynı zamanda egemen sınıflar karşısında da özerk oluşu, tüm sınıflar karşısında tarafsız bir görünüme kavuşmasına olanak sağlar. Poulantzas'a göre, devletin, egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarının güvence altına alınma-

sı ve hatta egemen sınıfların kısa dönemli ekonomik iktidarlarının sınırlandırılması egemen sınıfların siyasal iktidarını ve devlet aygıtının sürekliliğini ortadan kaldırmaz (1978: 192).

2.6. Devletin Genel İşlevi

Bir toplumsal oluşumun ve bir üretim tarzının üst yapısı olarak ifade edilen siyasal yapılar, devletin kurumsallaşmış iktidarını meydana getirir (Poulantzas, 1978: 42). Devletin siyasal yapıları bir çatışma noktası ve özgül stratejik hedef olarak ele alındığında bir toplumsal oluşumun birliğini veya dönüşümünü sağlayan bir uğrak olarak kavranmalıdır (1978: 43).

Poulantzas, kapitalist devleti bir toplumsal oluşumu meydana getiren siyasal, ekonomik ve ideolojik düzeylerin birliğini ve tutunumunu sağlayıcı bir etken olarak özel bir işleve sahip olduğunu düşünür (1978: 44). Siyasal düzeyi oluşturan devlet, toplumun birliğini ve tutunumunu sağlayan global dengeyi düzenleyici faktör olarak bir toplumsal oluşumun örgütleyicisi veya dönüşümünü sağlayıcısı biçiminde kavranmalıdır (1978: 44-5). Poulantzas'a göre, siyasal pratiğin bir nesnesi olan devlet, toplumsal birliğin dönüşümünün sağlayıcısı ve tarihin itici gücünü oluşturması açısından önemli bir yere sahiptir (1978: 45). Poulantzas, yaptığı bu açıklamalarla tarihin itici gücünü insanların bilinçli etkinliğiyle açıklayan tarihselci anlayıştan ayrılır. Bir toplumsal oluşumu meydana getiren düzeylerin global dengesi ekonomi tarafından değil, devlet tarafından yerine getirilir. Siyasal pratiğin nesnesi olan devlet toplumun "birliğini" ve "tutunumunu" sağladığı kadar bu birliği ortadan kaldırılabılır de (1978: 45-6). Dolayısıyla, yeni bir tarihsel blokun oluşumunda devlet aktif bir uğrak olarak kavranmalıdır.

Yapısal bütünlüğün sağlayıcı bir ögesi olarak devlet, yapının değişik düzeylerinde ortaya çıkan çelişkileri kendi içinde yoğunlaştığı bir yapı olarak da ifade edilebilir. Bu nedenle devlet, bir yapısal bütünlüğün ve yapısal eklemlenmenin deşifre edilmesini olanaklı kılar (Poulantzas, 1978: 45). Devlet, hem yapısal bütünlüğü sağlayan bir öge, hem de farklı düzeylerin çelişkilerini kendi içinde yoğunlaştığı aktif bir uğraktır. Böylece Poulantzas, sınıf mücadelesinin geçtiği alanı ekonomik alanla sınırlamayıp, üstyapıyı da içine alacak bir biçimde genişletmiş olur.

Kapitalist devletin, toplumun birliğini sağlayıcı rolü ile siyasal sınıf egemenliğini sağlamadaki rolü sahip olduğu küresel rolü gerçekleştirebilme kapasitesine bağlıdır (Poulantzas, 1978: 51). Daha açık bir ifadeyle, devlet bir tarafta sınıf-

lara bölünmüş olan toplumsal oluşumun birliğini sağlarken; aynı zamanda da siyasal sınıf egemenliğini gerçekleştiriyor oluşu onun siyasal rolüne işaret eder. Dolayısıyla, devletin birbirinden bağımsız olarak tekno-ekonomik, ideolojik ve siyasal işlevleri yoktur. Devletin toplumun birliğini ve tutunumunu sağlayan küresel rolü onun siyasal işlevi olarak nitelendirilir.

Poulantzas'a göre, (1) toplumsal oluşumun birliğini ve tutunumunu sağlayan bir faktör olarak devletin küresel rolü, bir toplumsal oluşumun çeşitli düzeylerine özgü biçimlenmeler göstererek ortaya çıkar. Daha açık bir ifadeyle, devletin siyasal sınıf çatışmalarındaki küresel rolü siyasal, ideolojik ve ekonomik işlevlere bürünerek ortaya çıkar. (2) Devletin doğrudan siyasal düzeye yönelik olmayanlar da dahil küresel rolü içinde yer alan çeşitli işlevleri kuramsal açıdan kendi iç ilişkileri çerçevesinde kavranmalıdır (1978: 43).

Devletin küresel rolünün siyasal bir niteliğe bürünmesi, sürekliliğini sağladığı bir toplumsal oluşumun farklı düzeyleri arasındaki çelişkilerin siyasal sınıf egemenliğini doğurmasındandır (1978: 54). Bir başka ifadeyle, devletin küresel rolünde ifade bulan toplumun birliğini ve tutunumunu sağlama yönündeki işlevi siyasal sınıf egemenliğini doğurmaktadır. Devletin teknik-ekonomik işlevinin veya ideolojik işlevinin son çözümlemede siyasal sınıf egemenliğini doğuran bir toplumsal oluşumun birliğinin sürekliliğine hizmet ediyor oluşu, devletin siyasal işlevini oluşturur. Dolayısıyla, devletin ekonomik ve ideolojik işlevleri devletin siyasal işlevleri tarafından üst belirlenmesiyle kavranmalıdır. Devletin ekonomik ve ideolojik işlevleri egemen sınıfın siyasal çıkarlarına uygun düşer. Bu nedenle devletin ekonomik ve ideolojik işlevleri onun siyasal işlevine eklenilerek yerine getirilir. Devletin ekonomik ve ideolojik işlevleri, sadece emek sürecinin ve eğitimin örgütlenmesi ile siyasal sınıf egemenliği arasında doğrudan ve açık kurulan ilişki açısından değil, aynı zamanda bir toplumsal oluşumun birliğinin ve tutunumunun sağlanmasının bir göstergesi olan sınıf egemenliğinin ortaya çıkarıyor oluşu açısından da siyasal bir nitelik taşımaktadır (1978: 54). Daha açık bir ifadeyle devletin ekonomik ve ideolojik işlevleri, sadece devletin siyasal işleviyle olan ilişkisi açısından değil, bizzat bu işlevin gerçekleşmesi ve sürekli kılınması açısından da siyasal bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla, devletin ideolojik ve ekonomik işlevleri devletin siyasal işlevi altında gerçekleşir.

Kapitalist devlet, bir toplumsal oluşumu meydana getiren farklı düzeyler arasında ortaya çıkan çelişkilerin yoğunlaştığı bir uğraktır. Bir toplumsal oluşumun yapıları içindeki egemenlik göstergelerinde ortaya çıkan yer değiştirmeler, çelişkilerin yoğunlaştığı yer olan devletin küresel rolü içindeki çeşitli işlevlerin

somut eklemlenmesine yansiyarak ortaya çıkarlar (1978: 54). Devletin bu küresel rolü içinde devletin ekonomik işlevinin egemenliği, genel kural olarak bir toplumsal oluşumu meydana getiren çeşitli düzeylerin eklemlenmesinde egemen rolün siyasal düzeye geçmesine yol açar. Devletin ekonomik işlevinin diğer işlevleri üzerindeki egemenliği devletin egemen rolüyle kaynaşarak yerine getirilir. Bir toplumsal oluşumda tutunumu sağlayıcı işlevde belirleyici olma rolünü elinde bulunduran ekonomik düzey, özgül müdahalesini gerektirmesi bakımından devletin egemen rolüne, yani siyasal olan küresel rolüne bağlanarak gerçekleşir. Daha açık bir ifadeyle, hangi düzeyin egemen olacağına son kertede ekonomik düzey tarafından belirlenir.

Sonuç

Burjuva düşün dünyasında yer alan, kendini liberal-sol akımın savunucuları olarak nitelendiren ve birbirinden çok farklı kaynaklardan beslenen çeşitli kesimler burjuvazinin temel yönetsel araçlarından hareketle tarihi, devlet ile sivil toplum arasındaki karşıtlık temelinde kuramsallaştırmaya çalışmaktadır. Bu kavrayış çerçevesinden hareketle devlet, özerkliği arttığı ölçüde tarih dışı bir zemine oturan, sivil toplum karşısında sınıf niteliğini yitirmiş basit bir baskı aygıtı konumuna indirgenmiş durumdadır. Sınıfsal niteliğinden tamamıyla soyutlanmış bir devletin, farklı dönemlerde ve farklı koşullar altında toplum üzerinde genişleyen veya azalan baskıcı niteliği siyasal iktidarı elinde bulunduran şu ya da bu kişinin bilinçli iradesine dayalı gelişen tutum ve davranışlarına bağlanmaktadır. Devletin toplum üzerinde genişleyen bu baskıcı niteliğini ortadan kaldıracak olan da, sivil toplum uğrağında yer alan devlet dışı örgütlere bağlı olarak yürütülecek öznelere bilinçli mücadelesi olacaktır. Dolayısıyla, politika da devlet dışı bir alan olarak ifade edilen sivil toplum uğrağında yürütülen sınırlı mücadeleye indirgenmiş durumdadır.

Kuramsal alandaki bu indirgemeci yaklaşımın felsefi plandaki izdüşümü idealizme yol açmaktadır. Bu düşünceleri konumuz açısından önemli kılan yanı, bu düşüncelerin Marksist düşünce ile uyumlu olduklarını iddia edilmiş olmasıdır. Ancak, odak noktasını sivil toplum-devlet karşıtlığının oluşturduğu liberal-sol düşünce, sivil toplum uğrağındaki kapitalist mülkiyet ilişkilerini aşamamış olmakla kalmayıp; bu ilişkilerin bir türevi olarak ortaya çıkan kapitalist devletin sınıfsal niteliğine dolaylı yoldan meşruluk kazandırmış olmaktadır. Böylece, bir tarafta sınıfsal niteliği yadsınmış bir devlet ile diğer tarafta kapitalist mülkiyet ilişkilerinin şekillendirdiği toplumsal ilişkiler örüntüsü yeni bir toplumsal oluşumun ideal görünümü olarak sunulmaktadır.

Poulantzas'ın, devletin son çözümlemede sınıfsal niteliğine vurgu yapması ve sınıf mücadelesinin bu gerçekliğe dayalı olarak sürdürülmesi gerektiği yönündeki düşüncesi, liberal-sol düşünceye karşı ciddi bir itirazı dile getirmektedir. Poulantzas, kapitalist devlet sorunsalını –sivil toplum-devlet karşıtlığına dayalı düşüncenin şekillendirdiği liberal-sol düşünceden farklı olarak- devlet ile ekonomi arasındaki diyalektik ilişki temelinde kavramsallaştırarak, sivil toplumda yer alan tüm kurumları içerecek geniş anlamda devletin dönüşümü temelinde yeni bir tarihsel blokun oluşumunu hedeflemektedir. Sonuç olarak Poulantzas'ın düşünsel matrisi içinde sivil toplum-devlet karşıtlığının aşıldığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Avineri, Shlomo ve Walter Kaufmann (1997), *Hegel Üzerine Yorumlar I Hegel Miti ve Yöntemi / Genç Hegel ve Din/Hegel'e Yeniden Bakış*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.

Althusser, Louis (2002), *Marx İçin*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: İtaki Yayınları.

Bottigelli, Émile (1997), *Bilimsel Sosyalizmin Doğuşu*, çev. Kenan Somer, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Bridges, Any Beth (1999), “Nicos Poulantzas ve Marksist Devlet Kuramı,” *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, çev. Kemal Saybaşı, Ankara: Bilim ve Toplum Yayınları.

Bobbio, Norberto (2004), “Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı,” *Sivil Toplum ve Devlet, Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar*, ed. John Keane, çev. Ahmet Çiğdem, Ankara: Yedi Kıta Yayınları.

Bobbio, Norberto ve Jacques Texier (1982), *Gramsci ve Sivil Toplum*, çev. A. İpek ve K. Somer, Ankara: Savaş Yayınları.

Carnoy, Martin (2001), “Gramsci ve Devlet,” çev. Mehmet Yetiş, *Parksis*, (3), 252-277

Cornu, Auguste (1997), “Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi,” *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Cornu, Auguste (1994), “Kutsal Aile,” *Kutsal Aile Ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Callinicos, Alex (2004), *Toplum Kuramı Tarihsel Bir Bakış*, çev. Yasemin Tezgiden, İstanbul: İletişim Yayınları.

Eley, Geoff (2007), *Demokrasiyi Kurmak Avrupa Solunun Tarihi 1950-2000*, çev. Ahmet Yiğit Güney, İstanbul: Doruk Yayınları.

Fedoseyev, P. N. (1995), *Karl Marx Biyografisi*, çev. Ertuğrul Kürkçü, İstanbul: Sorun Yayınları.

Gramsci, Antonio (1971), *Selections from Prison Notebooks*, ed. ve çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith, London: Lawrence and Wishart.

Hegel, G. W. Friedrich (2004), *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, çev. Cenap Karakaya, İstanbul: Sosyal Yayınları.

Jessop, Bob (2008), *Devlet Teorisi Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*, çev. Ahmet Özcan, Ankara: Epos Yayınları.

Jessop, Bob (1985), *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy*, Palgrave Macmillan.

Laclau, Ernesto (1998), *İdeoloji ve Politika*, çev. Hüseyin Sarıca, İstanbul: Belge Yayınları.

Lenin, V. İ. (1995), *Devlet ve Devrim*, çev. Süheyla Kaya ve İsmail Yarkın, İstanbul: İnter Yayınları.

Miliband, Ralph (1989), *Kapitalist Devlet*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Belge Yayınları.

Marx, Karl. Ve Friedrich Engels (2004), *Manifesto of the Communist Party*, çev. Samul Moore, Marx Engels İnternet Arşivi: [www. Marxists.org](http://www.Marxists.org).

Marx, Karl (1992a), *Alman İdeolojisi*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1992b), *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1979), *Grundrisse Ekonomik Politğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, çev. Sevan Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx, Karl (1997), *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1993), *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Poulantzas, Nicos, (1974), *Fascism and Dictatorship*, çev. Judith White, London: NLB.

Poulantzas, Nicos (1978), *Political Power and Social Class*, çev. Timothy O'Hagan, London: NLB.

Poulantzas, Nicos (1978b), "Towards a Democratic Socialism," *New Left Review* I (109): 75-85.

Poulantzas, Nicos (1976), *Classes in Contemporary Capitalism*, London: NLB.

Poulantzas, Nicos (1980), *State, Power, Socializm*, Lomndon: Verso, London.

Thomas, Paul (2000), *Marx ve Anarşistler*, çev. Devrim Evcı, Ankara: Ütopya Yayınları.

Yetiş, Mehmet (2003), "Marx ve Sivil Toplum," *Praksis*, (no.10, Yaz): 35-72.

Yetiş, Mehmet (2009), "Gramsci ve Devletin İki Görünümü," *Mülkiye*, XXXIII (264), 129-153.